

ТЭМАТЫЧНА-СИТУАЦЫЙНЫЯ МАДЭЛІ ДАБРА Ў ФРАЗЕАЛАГІЧНЫМ ФОНДЗЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Чалавеку ўласціва дзяліць свет і ўсе з'явы ў ім на дзве супрацьлегласці: сваё – чужое, блізкае – далёкае, правае – левае, добрае – злое і г.д. Апошняя пара-канстант з'яўляецца асноўнай пры ацэнцы свету. Дабро і зло – дамінуючыя катэгорыі этыкі, якія ўжываюцца пры маральнай ацэнцы паасобных з'яў грамадскага і палітычнага жыцця, учынкаў і матываў дзейнасці людзей. Дабро атаясамляецца з такімі ўчынкамі, якія адпавядаюць ідэалам і нормам паасобных людзей, класаў і грамадства цалкам на пэўным этапе гістарычнага развіцця. Зло разглядаецца як учынкi, якія не адпавядаюць гэтым ідэалам і нормам. Усе гэтыя ўяўленні адлюстраваны ў мове, у прыватнасці ў фразеалогіі, якая і стала аб'ектам нашага даследавання, у ходзе якога на матэрыяле «Фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы» І.Я. Лепшава [1] была складзена картатэка, у якую ўвайшло 809 фразем з асацыятыўным значэннем «дабро» і «зло». Было вылучана пятнаццаць тэматыка-сітуацыйных груп з асацыятыўным значэннем «дабро», якія склалі 35%. 1. Адзінства. Аднадумства – 3,9%; 2. Сяброўства. Каханне – 3,6%; 3. Узаемадапамога. Падтрымка – 14,4%; 4. Узаемаразуменне. Добразычлівасць – 4,2%; 5. Павага. Пашана – 3,9%; 6. Рашучасць. Мэтанакіраванасць. Адносіны да працы – 7,3%; 7. Прыветлівасць. Задавальненне – 14,0%; 8. Выкрыццё – 2,1%; 9. Шчырасць. Адкрытасць. Праўдзівасць – 12,9%; 10. Шчасце. Радасць. Удача – 9,8%; 11. Розум. Знаходлівасць – 5,9%; 12. Вопытнасць – 3,6%; 13. Смеласць. Самастойнасць – 4,9%; 14. Спагадлівасць. Лагоднасць. Памяркоўнасць – 2,5%; 15. Таленавітасць. Прыгажосць – 6,7%.

Вельмі важнымі ў адносінах паміж людзьмі з'яўляюцца **узаемадапамога, падтрымка** (маральная і матэрыяльная), **спачуванне**. Яны выражаюцца ў адносінах да другога чалавека, заснаваных на прызнанні яго патрэб і інтарэсаў, у разуменні пачуццяў і думак чалавека, аказанні маральнай падтрымкі яго памкненняў і гатоўнасці садзейнічаць іх здзяйсненню, ствараючы спрыяльныя ўмовы ні прымаючы непасрэдны ўдзел у іх ажыццяўленні. Спачуванне ж азначае ўдзел, суперажыванне, а тым самым і аблягчэнне цяжкіх непрыйемных пачуццяў другога чалавека. Спачувальнасць патрабуе вялікага ўнутранага такту і культуры зносін. На вялікую значнасць узаемадапамогі, спачувальнасці ў адносінах паміж людзьмі ўказвае колькасць фразем, якія адлюстроўваюць такія катэгорыі. Гэтая група адна з самых вялікіх у беларускай мове. Вось чекалькі прыкладаў: *ісці насустрэч каму, чаму* 'спачувальна адносячыся да каго-н., чаго-н., садзейнічаць, дапамагаць каму-н. '; *пад крылом* у каго, чыім 'пад чыёй-н. апекай, пад прыглядам (жыць, знаходзіцца і пад)'; *заглядваць у душу* чыю, каму, каго 'стараша зразумець чые-н. думкі, пачуцці і пад. '; *асушваць слёзы* чыя, каму 'сушыць, супакойваць таго, хто плача'; *галасавань абедзвюма рукамі* за каго, за што 'з вялікай ахвотай і поўнасцю падтрымліваць каго-, што-н. '; *выводзіць у людзі* каго 'дапамагаць каму-н. заняць трывалае або высокае становішча ў жыцці'; *браць на буксір* каго 'дапамагаць таму, хто адстае'; *адчыняць дзверы* каму, чаму, куды 'даваць свабодны доступ, ствараць спрыяльныя ўмовы'; *сыходзіць з дарогі* 'перастаўшы перашкаджаць, даваць магчымасць дзейнічаць іншым'; *цягнуць за вушы* каго 'ўсяляк дапамагаць няздольнаму, няўмеламу чалавеку ў вучобе, у руху па службе і пад.' і інш.

Вялікую тэматычную групу фразем з асацыятыўным значэннем «дабро» складаюць выразы, якія адлюстроўваюць розныя станючыя эмоцыі чалавека, выказванні ў адносінах да іншых людзей, шматлікія пажаданні, а таксама выказванні, якія з'яўляюцца элементамі этыкету і паказваюць на высокую культуру асобы, выхаванасць чалавека: *хвала Богу* 'вельмі добра, на шчасце; выказванне радасці, задавальнення, супакою з якой-н. прычыны'; *хлеб ды соль* каму 'прыемнага апетыту. Пажаданне таму, каго засталі за ядой'; *маё шанаванне* 'прывітальны зварот пры сустрэчы з кім-н. '; *у добры час* 'вокліч пажадання поспеху, удачы пры пачынанні чаго-н. '; *каго я бачу!* 'вокліч здзіўлення, радасці ад нечаканай сустрэчы з кім-н. '; *міласці просім* 'ветлівае запрашэнне прыйсці, прыехаць, увайсці, прыняць пачастунак і пад. '; *ведай нашых!* 'выказванне пачуцця задавальнення, гонару'; *будзь добры* 'ветлівы зварот да каго-н. з просьбай ці патрабаваннем. Прашу'; *крыў бог* 'выказванне папярэджвання, засцярогі ад чаго-н. нежаданага, недапушчальнага' і г.д.

Шчырасць, адкрытасць, праўдзівасць – гэта трэцяя па колькасным значэнні група фразем у беларускай фразеалогіі. Шчырасць – маральная якасць, якая ўключае ў сябе праўдзівасць, прыныповасць, адданасць прынятым абавязкам, сумленнасць перад іншымі і перад самім сабой у адносінах да тых матываў, якімі чалавек кіруецца, прызнанне і падтрымка правоў іншых людзей на тое, што ім законна належыць [2, с. 396]. Праўдзівасць – якасць чалавека заўсёды казаць праўду, якая абумоўлена патрэбай людзей мець правільнае ўяўленне аб грамадстве, у якім яны жывуць, аб учынках іншых людзей, якія яны павінны ацэньваць, аб жыццёвых абставінах, у якія яны трапляюць. Фразем з такім значэннем вельмі шмат. Яны паказваюць шчырасць і праўдзівасць як рысы характару, і як асаблівасці адносін паміж людзьмі: *вялікае сэрца ў каго* 'што-н. здольны на моцнае і шчырае пачуццё'; *з глыбіні душы* 'чыстасардэчна, з найлепшымі намерамі'; *адкрыць сваё сэрца* каму, перад кім (у 2 знач.) 'шчыра дзяліцца з кім-н. сваімі думкамі, пачуццямі, перажываннямі'; *адкрыць карты* каму 'пачынаць

дзейнічаць адкрыта, не хаваючы сваіх тайных намераў, планаў'; у *вочы* 'адкрыта і нічога не хаваючы, у прысутнасці каго-н. (казаць, гаварыць, хваліць і пад.)'; *душа наросхрыст* у каго 'вельмі шчыры, адкрыты, чыстасардэчны (пра чалавека)'; пісаць *крывёй сэрца* 'з глыбокім пачуццём і перажываннем, шчыра і вылакутавана' і пад.

Не менш цікавым з'яўляецца колькаснае і якаснае выражэнне тэматычна-сітуацыйнай групы фразем **шчасце, радасць, удача**.

Найвялікшае жаданне чалавека – быць шчаслівым. У кожнага сваё шчасце: адзін радуецца жыццю, другі – добрай працы, трэці атрымлівае задавальненне ад валодання нейкімі каштоўнасцямі. Удача – шчаслівы выпадак, магчымасць перамяніць сваё жыццё ў лепшы бок, магчымасць атрымаць шчасце. І, бяспрэчна, чалавек не можа быць шчаслівым, калі яго нешта непакоіць, трывожыць, клапоціць. Пазбавіцца ад гора, цяжкасцяў, турбот – атрымаць **палёгку, шчасце**: *уздыхнуць вольна* 'адчуць палёгку, вызваліўшыся ад клопатаў, абавязкаў і пад.'; *бог паслаў* каму, каго, што 'пашчаслівіла займець'; *людзьмі звацца* 'быць свабоднымі, шчаслівымі, займець у жыцці належнае чалавеку месца'; *крывая выведзе* 'каму-н. пашанцуе, дапаможа якая-н. выпадковасць'; *нарадзіцца ў сарочцы* 'быць шчаслівым, вязучым, быць шчасліўчыкам'; *адкрыць свет* каму 'даць радасць, шчасце, задавальненне' і інш.

Як **дабро** разглядаецца ўсё добрае, станоўчае ў чалавеку, бо асоба з дрэнным характарам, негатыўнымі эмоцыямі, адмоўнымі якасцямі хутчэй за ўсё не мае намеру рабіць дабро, не валодае здольнасцю прыносіць людзям радасць, задавальненне. І, наадварот, чалавек з добрымі памкненнямі, надзелены станоўчымі якасцямі – патэнцыяльная крыніца дабрыві. Таму немалаважным падкрэсліць адносіны беларускага народа да такіх якасцяў чалавека, як **рашучасць, мэтанакіраванасць, таленавітасць, адносіны да працы, вопытнасць**. Немалаважным для ўладкавання ў жыцці дабра з'яўляецца вопыт. Вопытны чалавек – спрактыкаваны, дасціпны, разумны. Кажуць, што вопыт прыходзіць з часам. Таму для вырашэння спрэчных спраў, для ўстанавлення праўды раней, ды і зараз таксама, звярталіся да старэйшых, да больш вопытных. Адсюль і вынікае асацыяцыя, што **вопыт** – гэта станоўчае, дабро: *на галаву вышэй* за каго 'намнога разумнейшы, значна больш вопытны (у параўнанні з кім-н.)'; *стары верабей* 'вельмі вопытны, спрактыкаваны чалавек'; *зубы з'еў* на чым, у чым 'мае вялікі вопыт, навыкі ў чым-н.: майстар на што-н.'; *усе карты ў рукі* каму 'ў каго-н. ёсць усе падставы, магчымасці зрабіць, выканаць што-н., (сваімі ведамі, вопытам і пад.)' і інш. **Праца** з'яўляецца крыніцай набыцця матэрыяльных каштоўнасцяў, з аднаго боку, і сродкам задавальнення духоўнай патрэбы чалавека ў дзейнасці, з другога. Праца – сродак для стварэння прыстойнага жыцця чалавека, але ў кожнага свае адносіны да яе. ва ўсе часы працавітасць з'яўлялася адной з галоўных станоўчых характарыстык чалавека. Таму **адносіны да працы** знайшлі шырокае адлюстраванне ў фразеалогіі, роўна як і **рашучасць, мэтанакіраванасць** у здзяйсненні якой-небудзь справы як доказ вялікай працаздольнасці чалавека: *з поўнай аддачай* 'аддаючы чаму-н. усе сілы, уменне, руплівасць (працаваць, рабіць)'; *з усёй душой* (у 2 знач.) 'старанна, з вялікім уздымам, захапленнем (рабіць, працаваць, брацца і пад.)'; *зацяць рукі* за што, дзе 'заняцца якой-н. карыснай працай як сродкам для існавання'; *наіцснунь на ўсе педаль* 'прыкладаць усе намаганні для дасягнення чаго-н.'; *класці душу ў што* 'поўнасю аддаючыся чаму-н., рабіць што-н. з захапленнем, стараннем, любоўю'; *звязаць канцы з канцамі* 'пераадоўваючы якія-н. перашкоды, упраўляюцца з цяжкасцямі'; *працярэбліваць сабе шлях* куды 'настойлівымі намаганнямі дабівацца поспехаў у чым-н.' і інш. Здольнасць чалавека прыцягваць да сябе людзей, уменне паказаць свае вартасці, магчымасць дасягнуць поспехаў у якой-небудзь справе заўсёды ацэньваліся як станоўчыя якасці, якія надаюцца чалавеку Богам. Адсюль пайшлі такія фраземы, як: *божай міласцю* 'прыроджаны, сапраўдны, таленавіты, з выключнымі здольнасцямі'; *іскра божая* 'талент, прыродны дар, здольнасці' і інш.

Такім чынам, тэматычна-сітуацыйнае размежаванне фразем абумоўлена іх вобразнай матываванасцю, характэрным праяўленнем у пэўнай сітуацыі і непасрэдна звязанае з светапоглядам народа, з уяўленнем рэчаіснасці, якое адлюстроўвае гістарычны, духоўны, побытавы вопыт і культурныя традыцыі. Фразеалагізмы данеслі да нашага часу розныя бакі і праявы традыцыйнай духоўнай культуры і народнага менталітэту.

Спіс літаратуры:

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы [Тэкст] : 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мн.: БелЭн, 1993. – Т. 1. А-Л. – 590 с. ; Т.2. М-Я. – 608с.
2. Словарь по этике [Текст] / под ред. А.А. Гусейнова, И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1989. – 447с.